

۲۳۹۸۲۸
۹۸,۴۱۹

تراژدی نوسازی روسیه

معادله امنیت و توسعه

تألیف

دکتر جهانگیر کرمی

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

رقیه کرامتی‌نیا

پژوهشگر مطالعات روسیه

www.ketab.ir

شماره مسلسل ۹۹۴۰

شماره انتشار ۴۰۵۶

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	کرمی، جهانگیر، ۱۳۴۵-
عنوان و نام پدیدآور	تراژدی نو سازی روسیه؛ معادله امنیت و توسعه/ تألیف جهانگیر کرمی، رقیه کرامتی-نیا.
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	ط، ۲۲۸ص: مصور، جدول
فروست	انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۴۰۵۶.
شابک	978-964-03-7315-6
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه.
دداشت	نمایه.
نوع	تجدد-- روسیه
موضوع	تحولات اجتماعی-- روسیه
نوع	روسیه-- اوضاع اجتماعی
موضوع	روسیه-- سیاست و حکومت
شماره اف	کرامتی نیا، رقیه، ۱۳۶۳-
شناسه اوده	دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات
رده بندی	۱۳۹۸ HN۵۲۳/۵/ک۴ت۴
رده بندی دیویی	۳۰۹/۱۴
شماره کتابشناسی ملی	۵۰۰۴۹

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق یگان مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل های pdf، لوح فشرده، یا تیراژ و بلاگها، سایتها، مجلهها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می گردد و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

عنوان: تراژدی نو سازی روسیه؛ معادلات امنیت و توسعه

تألیف دکتر جهانگیر کرمی - رقیه کرامتی-نیا

ویرایش ادبی: فرشاد رضوان

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۸

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلفان است»

بها: ۳۳۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرش مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	خ
مقدمه.....	ز
فصل اول - مبانی نظری نه‌سازی.....	۱
گفتار یکم: نوگرایی.....	۱
گفتار دوم: نوسازی.....	۳
گفتار سوم: توسعه.....	۹
گفتار چهارم: الگوهای نوسازی.....	۱۲
فصل دوم - گذری بر تاریخ روسیه.....	۱۷
گفتار یکم: روسیه باستان.....	۱۸
گفتار دوم: عصر رومانف‌ها.....	۲۲
گفتار سوم: دوران جدید.....	۲۵
فصل سوم - نواخواهی در روسیه باستان.....	۳۷
گفتار یکم: شکوفایی کی‌یف.....	۳۷
گفتار دوم: ضعف و زوال تدریجی.....	۴۰
گفتار سوم: اشغال و جدایی از غرب.....	۴۱
فصل چهارم - نوزایی اروپا و واکنش روسیه.....	۴۵
گفتار یکم: زمینه‌های عینی و ذهنی.....	۴۶

- گفتار دوم: گسترش تجارت با اروپا ۴۹
- گفتار سوم: مجادلات اندیشه‌ای ۵۳

فصل پنجم - نوسازی در عصر امپراتوری ۶۱

- گفتار یکم: پتر کبیر و اروپایی شدن ۶۱
- گفتار دوم: غرب‌گرایی یا اسلاوگرایی ۶۵
- گفتار سوم: پنجره‌ای به سوی اروپا ۶۷
- گفتار چهارم: تدارک نوسازی و کاترین کبیر ۷۳
- گفتار پنجم: تراژدی کریمه و الکساندر دوم ۷۸

فصل ششم - نوسازی در دوران اتحاد شوروی ۸۹

- گفتار یکم: جنگ و انقلاب ۸۹
- گفتار دوم: گام‌های لرزان ۹۳
- گفتار سوم: ساختن یک ابرقدرت ۹۵
- گفتار چهارم: اصلاحات و ضداصلاحات ۱۰۰
- گفتار پنجم: بازسازی و آزادسازی ۱۰۸

فصل هفتم - روند نوسازی در روسیه جدید ۱۱۳

- گفتار یکم: یلتسین و نوسازی غربی ۱۱۳
- گفتار دوم: پوتین و نوسازی دولت‌گرا ۱۱۹
- گفتار سوم: اندیشه روسی نوسازی بومی ۱۳۲
- گفتار چهارم: مسائل و پیامدها ۱۳۵

فصل هشتم - مقایسه الگوهای نوسازی روسیه ۱۴۳

- گفتار یکم: نوسازی بدون مردم‌سالاری ۱۴۴
- گفتار دوم: بسیج ملی برای نوسازی ۱۴۶

۱۴۷	گفتار سوم: اقتدارگرایی حکومتی
۱۵۰	گفتار چهارم: نوسازی «از بالا»
۱۵۳	فصل نهم - عوامل جغرافیایی و نوسازی
۱۵۴	گفتار یکم: جغرافیای طبیعی
۱۵۹	گفتار دوم: بی‌کرانگی سرزمینی
۱۶۰	گفتار سوم: مشکل دسترسی دریایی
۱۶۱	گفتار چهارم: پایداری جمعیت
۱۶۵	فصل دهم - عوامل ساختاری و نوسازی
۱۶۵	گفتار یکم: تکوین تاریخی ساختار
۱۷۲	گفتار دوم: فرهنگ سیاسی
۱۷۵	گفتار سوم: کارکرد دولت
۱۸۹	گفتار چهارم: پیامدها
۱۹۳	نتیجه‌گیری
۱۹۹	منابع و مآخذ
۱۹۹	الف) فارسی
۲۰۳	ب) روسی
۲۰۸	ج) انگلیسی

پیشگفتار

اگرچه نوسازی به عنوان یکی از مکاتب توسعه، مفهومی جدید و مربوط به پس از جنگ جهانی دوم است، اما به عنوان یک پدیده چندبعدی از اوان شکل گیری نوزایی و پیدایش اروپای مدرن و رویارویی ممالک پیرامونی و مقهور استعمار غربی مطرح شده و کوشش های نوآرینی از سوی دولت های تحت فشار غرب برای اقتباس فنون و ساختارهای جدید و نوسازی ملی به منظور بقا و دفاع از کیان خویش صورت گرفته است. از این رو، می توان مفهوم نوسازی را به معنای گسترده تری برای تحولات جوامع پیرامونی از سده پانزدهم و شانزدهم میلادی به بعد مطرح کرد.

بر این اساس، موضوع نوسازی به عنوان پدیده ای خاص تجربه جوامع غربی در سده های پس از رنسانس، از طریق استعاره به سایر جوامع و سرزمین ها کشیده شد و تمدن بورژوازی غرب از این طریق به شکاف جهانی دامن زد که هنوز هم آثار و عواقب آن در قالب جهانی شدن ادامه یافته است. این موضوع برای همه دولت ها و جوامع از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده و مسئله غرب و مبحث نوسازی به امری جهانی و مبتلابه همگان، به واکنش هایی جدی در موافقت یا مخالفت یا انطباق با آن تبدیل شده و کشورمان نیز در دو سده گذشته به اشکال مختلف با این پدیده روبرو شده است.

نخستین مواجهه جدی ایرانیان با نوسازی از طریق جنگ های ایران و روس بود که به دنبال شکست ایرانیان و قراردادهای ترکمانچای و گلستان، مسئله پیروزی روس ها و جست و جوی علل و عوامل آن به موضوع مهمی برای دربار و دارالحکومه تهران و تبریز تبدیل شد و خسرومیرزا جمعی از ایرانیان را به روسیه فرستاد تا دریابند که چرا آنها در این نبردها دست بالا نداشته اند. محصول این سفر که بعدها در کتاب «سفرنامه خسرومیرزا به پترزبورگ» آمده است، توجه به «ترتیبات و نظامات نو» در جامعه و دولت روس بود. اعزام محصلان ایرانی به اروپا در نتیجه چنین مواجهه ای صورت گرفت و به این ترتیب نخستین رویارویی های ایرانیان و نوسازی غربی پدید آمد که هنوز هم این

مسئله، به عنوان یک مجادله و مشکل اساسی در جامعه فکری و در میان نخبگان ایرانی مطرح است.

پس از آشنایی ایرانیان با تحولات جدید غرب و به ویژه تأثیر ایرانیان مهاجر در مناطق قفقاز (مانند زین العابدین مراغه‌ای و دیگران) و آثاری چون کتاب سیاحتنامه ابراهیم بیگ (که بر روند مشروطه خواهی ایرانیان تأثیر مهمی داشتند) بخش مهمی از نوگرایی ایرانی در کنار تحولات امپراتوری عثمانی متأثر از امواج نوگرایی روسی بود. به طوری که بلافاصله پس از انقلاب مشروطه ۱۹۰۵ روسیه، سال بعد نیز انقلاب مشروطه در ایران روی داد. در حوادث بعدی نیز جامعه و سیاست ایرانی از تحولات روسیه متأثر شد و تنها پس از پیروزی انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ بود که انگلیسی‌ها در واکنش به آن و برای دور کردن خطر کم‌بیسمرک حوزه نفوذ منطقه‌ای خود، در مناطق پیرامونی به کودتا و تقویت نظام‌های حکومتی مانند روسیه و سپس مجموعه‌ای از پیمان‌های منطقه‌ای مانند سعدآباد، بغداد و سنتو پرداختند.

با فروپاشی شوروی و ایجاد روسیه جدید بر بقایای آن نظام، امروز نیز نوع مواجهه مسکو با غرب و پیامدهای عملی آن در ایران اهمیت یافته است؛ به طوری که چه در اندیشه‌های بومی ضدغربی در فدراسیون روسیه و چه جریان‌های غرب‌گرا و آتلانتیک‌نگر یا میانه‌روی موسوم به اوراسیاگرا، نوعی مشارکت میان این جریان‌ها در ایران هم وجود دارد و به مجادلاتی در جامعه علمی و دانشگاهی ایران نیز منجر شده است که محل تأمل و تتبع هستند.

از این‌رو درمی‌یابیم که برای شناخت نوسازی و نوگرایی در ایران، آشنایی با این پدیده در قلمروهای مجاور، از جمله روند تاریخی در امپراتوری عثمانی و امپراتوری روسیه و تجربیاتی که در اقتباس‌گرایی یا مواجهه‌جویی با آن وجود داشته، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است و در این میان، فدراسیون روسیه که هم در غرب‌گرایی محض در دوره‌هایی چون پتر، کاترین، الکساندر دوم و یلتسین و هم ضدیت همه‌جانبه با غرب در دوره کمونیسم تجربیاتی تام دارد؛ برای جامعه و حکومت ایرانی که کمابیش از تجربیات مشابهی برخوردار است، شایان آموزه‌ها و درس‌های قابل تأملی است.

ویژگی مهم روسیه در موضوع نوسازی و رویارویی با مسئله غرب آن است که در شمار نخستین سرزمین‌هایی محسوب می‌شود که به لحاظ جغرافیایی و تاریخی در معرض آثار و نتایج این پدیده بوده و با وجود این، برخلاف ملت‌هایی چون هند، چین، ژاپن و سایر ممالک، نتوانست تکلیف خود را روشن کند و در نتیجه این وضعیت است که هنوز هم نه تکلیف نوسازی و غرب روشن شده و نه جامعه روسی به اجماعی جدی در این رابطه رسیده است. از این جهات نیز شباهت‌هایی میان روسیه و ایران وجود دارد که بررسی شکل‌گیری، روند و سرگذشت نوسازی روسی را به موضوع مهمی برای جامعه علمی و دانشگاهی کشورمان تبدیل می‌کند.

نگارندگان مدعی نیستند که در این اثر به نتایجی نهایی برای فهم نوسازی روسی و آثار و عواقب آن و نیز درس‌هایش برای ایران دست یافته‌اند، بلکه این متن را در کنار دیگر آثار اندک موجود به زبان فارسی، آغازی برای تعمق و تتبع بیشتر در این باب و پرداختن به ابعاد و زوایای مهم آن و گفت‌وگوی علمی پیرامون آن را امر مؤثری بر نوسازی ایرانی می‌دانند؛ چرا که بارز داریا بدین رسیدن به اجماعی جدی از طریق نخبگان ملی، تکلیف امر مهم نوسازی روشن خواهد شد.